

MƏSDƏR TƏRKİBLƏRİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ YOLLARI

Açar sözlər: *tərkib, cümlə, sxem, məsdər, dil*

Key words: *construction, sentence, scheme, infinitive, language*

Ключевые слова: *конструкция, предложение, схема, инфинитив, язык*

Müxtəlif dillərdə “infinitiv” və ya “məsdər” termini müxtəlif cür səciyyələnir. Məsələn, Azərbaycan dilində, eləcə də ümumi dilçilikdə “feili isim”, “feili sifət” kimi qəbul olunan sözlər bəzən “növi-məsdər”, bəzən “ismi feil” kimi göstərilir [8, s.11].

İngilis dilində məsdərin tərkib əmələ gətirmə xüsusiyyəti vardır. M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayevanın “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”ndə “tərkib” sözü aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

“Tərkib dilin qrammatik qanunları əsasında nitqdə birləşmələr şəklində təzahür edən sintaktik vahiddir. Məsdər tərkibi məsdərə aid olub ondan əvvəl gələn sözlərlə bu məsdərin birləşməsindən ibarət konstruksiyadır” [3, s.162]. Dilçilikdə “tərkib” termini ilə yanaşı, tez-tez “konstruksiya” termini də işlənir. “Konstruksiya müəyyən qrammatik əlaqələrinə əsasən dil vahidlərinin nitq prosesində bir-biri ilə əlaqələnməsi, birləşməsi nəticəsində meydana çıxan sintaktik tam, bütövdür” [3, s.141].

İngilis dilində üç növ məsdər tərkibi vardır: mübtəda, tamamlıq və *for* sözlü məsdər tərkibləri. Onları çox zaman ikinci dərəcəli predikativ tərkibləri (*secondary predicative constructions*) adlandırırlar. Hər bir tərkibin tərcümə olunması onun təbiətindən və quruluşundan asılıdır.

Tamamlıq məsdər tərkibi monofunksional tərkib kimi cümlədə yalnız bir funksiya – mürəkkəb tamamlıq funksiyası yerinə yetirir və leksik cəhətdən asılı olur. O, bir çox təsirli feillərdən sonra məlum növdə işləyə bilər. Bu feillərin çoxu *to* hissəciyi ilə işlənir: *to advise, to allow, to ask, to believe, to cause, to consider, to encourage, to expect, to find, to get, to hate, to intend, to know, to like, to love, to mean, to order, to prefer, to realize, to suppose, to teach, to tell, to wish*. Lakin bir sıra feillər tamamlıq məsdər tərkibi əmələ gətirdikdə *to* hissəciyi qəbul etmir: *to feel, to have, to get, to make, to let, to hear, to know, to experience, to notice, to observe, to watch, to see*. Məsələn: *Mother told him to put his dress clothes out* ‘Ana ona paltarlarını kənara qoymağı söylədi’.

Nümunədən göründüyü kimi, tamamlıq məsdər tərkibinin tərcüməsi tərcüməçi üçün çətinlik törətmir. Lakin bəzi nümunələrdə, məsələn, *I asked him to come to me* cümləsi çox vaxt “Mən ondan mənim yanıma gəlməyi xahiş etdim” kimi tərcümə edilir. Halbuki onun “Mən ondan yanıma gəlməyi xahiş etdim” kimi tərcüməsi daha qənaətbəxş olardı. Determinantların atılması yalnız kontekst daxilində mümkün olur və cümlənin semantik yükünə xələl gətirmir.

Tamamlıq məsdər tərkibi tamamlıq budaq cümlə kimi də tərcümə edilə bilər. Bu zaman məsdər tərkibi sindetik və ya asindetik yolla verilə bilər. Məsələn: *I didn't want you to think about nonsense* ‘Mən istəmirəm (ki,) sən cəfəngiyyat haqqında düşünəsən’.

Tamamlıq məsdər tərkibi *to want, to desire, to wish* feilləri ilə işləndikdə ingilis dilindəki *Subjunctive Mood* ilə sinonimlik təşkil edir və Azərbaycan dilinə arzu, istək bildirən arzu şəkli ilə tərcümə olunur. Məsələn: *I wanted her to see the doctor // I (wanted) wished she saw the doctor* ‘Onun həkimə getməsinə istəyirdim (= Kaş o həkimə gedəydi).’

I want the position to be clear ‘Vəziyyətin aydınlaşmasını istərdim (= İstərdim ki, vəziyyət aydınlaşsın)’.

They were caused their wives and children to attend with some regularity the more fashionable churches ‘Onlar arvadları və uşaqları ilə məcbur edildi ki, daha dəbdəbəli kilsələrə getsinlər’.

Adətən, “isim + *to be*” formalı konstruksiyalar Azərbaycan dilinə feilin şəxslə forması kimi tərcümə olunur. Məsələn: *He had met a townsman a couple of years before, in some sailor-boarding house in Chile, so that he knew his mother to be still alive* ‘O, iki il əvvəl şəhərdəki kişi ilə Çilidə dənizçilər üçün ayrılmış evdə rastlaşmışdı, belə ki, o, onun anasının yaşadığını bildirdi’.

Tamamlıq məsdər tərkibi eyni zamanda Azərbaycan dilinə mürəkkəb tamamlıq kimi tərcümə olunur. Məsələn: *Soames saw his father and Nicholas glance at each other anxiously* ‘Soamz atasının və Nikolasın bir-birinə acıqlı baxmasını gördü’.

Lakin bu cümlələri tamamlıq budaq cümləsi kimi də tərcümə etmək olar. Məsələn: *I had never seen him dance before* ‘Onun əvvəllər rəqs etməsinə görməmişəm // Əvvəllər heç görməmişəm ki, o rəqs etsin’.

Nümunələrdən göründüyü kimi, cümlələrin hər iki variantda tərcümə edilməsi onların mənasına heç bir xələl gətirmir. Cümlənin hansı formada tərcümə olunması tərcüməçinin seçimindən asılıdır.

Dilçilikdə belə bir meyl vardır ki, budaq cümlədə *ki* bağlayıcısının işlənməsi cümlənin semantikasını bir qədər dəyişir. *Ki* bağlayıcısının işlənməsi hərəkəti kimin icra etdiyi kimi başa düşülməlidir.

Make feili ilə əmələ gələn konstruksiyaların Azərbaycan dilinə tərcüməsində *make* ‘məcbur etmək, edilmək’ sözünün tərcümə edilməməsi hallarına da rast gəlmək olar. *Make* + isim və ya əvəzlilik + məsdər – Azərbaycan dilinə “məcbur etmək” kimi tərcümə olunur. Məsələn: *Mother made her child sleep* ‘Ana uşağı yatmağa məcbur etdi’.

He has always been liberal to his children and the consciousness of this made him feel it all the more deeply ‘O, uşaqlarına qarşı həmişə liberal olub və onun bu cür şüurluluğu ona bütün bunları daha qabarıq hiss etdirib’.

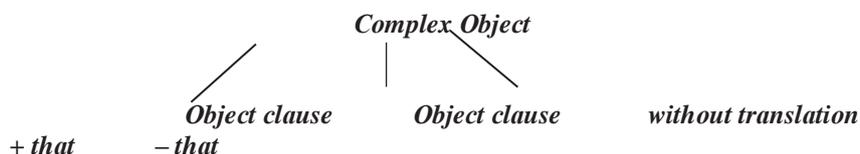
Nümunələrdən göründüyü kimi, 1-ci cümlədəki *make* Azərbaycan dilinə “məcbur etmək” kimi tərcümə edildiyi halda, 2-ci cümlədə tərcümə olunmadı, çünki bu situasiyada ona ehtiyac duyulmur. Eyni halla aşağıdakı nümunədə də rastlaşırıq:

But it made him suspect that she could give as well as receive ‘Onu şübhələndirdi’.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, tamamlıq məsdər tərkibi və ya mürəkkəb tamamlığın Azərbaycan dilinə tərcüməsi təkcə onun təbiətindən, xəbərin mənasından deyil, eyni zamanda qrammatik mənalardan, sintaktik funksiyasından və nəhayət, tərcüməçinin seçdiyi ekvivalent və ya cümlənin üslubi çalarlarından asılıdır.

Aşağıdakı cədvəl tamamlıq məsdər tərkibinin tərcümə yolları təqdim olunur.

The Objective Infinitive Construction

Mübtədə məsdər tərkibində də digər tərkiblərdə olduğu kimi, iki komponent iştirak edir. Birinci hissə isim və ya əvəzlilikdən, ikinci hissə isə predikativlə ifadə olunmuş məsdərdən ibarət olur. İkinci hissəyə bəzən ikinci dərəcəli predikat deyilir və bu ikinci dərəcəli predikat cümlənin nominal hissəsindən əsas predikat vasitəsilə ayrılır. Məsələn, *He was happened to pass the way in the wrong way* cümləsində *was happened* əsas predikat, *to pass* ikinci dərəcəli predikat, *he* isə mübtədə funksiyasını yerinə yetirir.

Bu konstruksiya dilçilik ədəbiyyatında “Nominative + infinitive”, “Subjective Infinitive Construction” (“Mübtədə məsdər tərkibi”), “Split Subject with Infinitive” (“Mübtədə ilə məsdər tərkibləri”) yaxud “subyekt hal və məsdər birləşmələri”) adlandırılır [6].

Mübtədə məsdər tərkibinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi aşağıdakılardan asılı olur:

- feilin semantikasi və ya semantik qrupundan,
- mübtədə məsdər tərkibinin hansı növdə işlənməsindən,
- cümlənin quruluşundan (yəni sadə və ya mürəkkəb olmasından),
- tərcüməçinin seçimindən.

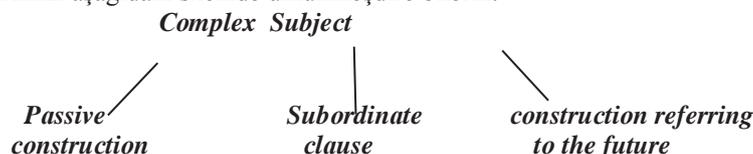
Mübtədə məsdər tərkibləri *to say*, *to seem*, *to be supposed* kimi feillərlə daha çox işlənir. Məsələn: *I am supposed to look like him* ‘Güman edilir ki, mən ona oxşayıram’.

Permission, request, intention, order, compulsion bildirən feillərlə belə ki, *to allow*, *to permit*, *to order*, *to force*, *to make*, *to request*, *to intend* və s. mübtədə məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə passiv konstruksiya (məchul növ) kimi tərcümə olunur. Məsələn: ... *and Wolf Zansen was compelled to brush to him away* ‘Volf Zansen ona qarşı çıxmağa vadar edildi’.

Soames was forced to set the blame entirely down to his wife ‘Soamz günahı arvadının boynuna qoymağa məcbur edildi’.

Likely / unlikely, sure, certain feilləri ilə işlənən mübtədə məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə gələcək zamanla tərcümə olunur. Məsələn: ... *he is not likely to part with it except at a good price* ‘Yəqin ki, o, ondan yaxşıqla ayrılmayacaq’.

Dediklərimizi aşağıdakı sxemdə ümumiləşdirə bilərik.

Sxemdən göründüyü kimi, mübtədə məsdər tərkibi və ya mürəkkəb mübtədə Azərbaycan dilinə məchul növ, budaq cümlə və gələcəkdə baş verəcək hərəkət kimi tərcümə edilir.

For söznülü məsdər tərkibi. Bu məsdər tərkibi cümlədə “*for* + isim (əvəzlilik) + məsdər” modeli üzrə həm məlum, həm də məchul növdə işlənə bilər.

Müşahidələr göstərir ki, *for* söznülü məsdər tərkibi həm canlı danışq dilində, həm də bədii dildə tez-tez işlənir. Digər tərkiblərə nisbətən bu tərkib ifadə olunan fikri daha da dəqiqləşdirir və əsasən mürəkkəb mübtədə funksiyasında işlənir. Məsələn: *For me to read this book is important* ‘Mənim üçün bu kitabı oxumaq vacibdir’.

Bu cümlə formal *it* ilə də işlənə bilər. Bu zaman cümlənin mənasına heç bir xələl gəlməz. Məsələn: *It is important for me to read this book* ‘Bu kitabı oxumaq mənim üçün vacibdir’.

Birinci cümləni *Suppositional Mood* və ya *Present Subjunctive* formasında işlətmək olar. Məsələn: *It is important that I should read this book* (*Suppositional Mood*). *It is important that I read this book* (*Present Subjunctive* və ya *Subjunctive I*)

Hər iki cümlə məzmunca *It is important for me to read this book* cümləsi ilə eynidir.

For sözlüklü məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə budaq cümlə kimi də tərcümə oluna bilər. Məsələn: *We were waiting for him to do something* ‘Onun nə işə etməyini gözləyirdik’. *So I didn’t wait a second time for Mand to send me some notes* ‘Beləliklə, mən ikinci dəfə gözləyə bilmədim ki, Mand mənə qeydlərini göndərsin // Mandın mənə ikinci dəfə qeydləri göndərəcəyini gözləyə bilmədim’.

Bütün bu cümlələrdə *for* sözlüklü məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə tamamlıq budaq cümləsi kimi tərcümə olunur. *For* bağlayıcısı ilə müşayiət olunan məsdərin hərəkəti gələcəyə aid olur.

Məsdər tərkibi həm də mürəkkəb mübtədə, təyin, xəbər, məqsəd və nəticə funksiyalarını yerinə yetirir və sadə cümlə ilə tərcümə edilir. Məsələn: *Now the best thing will be for me to leave this place* ‘İndi mənim üçün ən yaxşı şey buranı tərk etməkdir’. Bu cümlə mürəkkəb xəbər funksiyasında işlənmişdir və Azərbaycan dilinə sadə cümlə kimi tərcümə olunur.

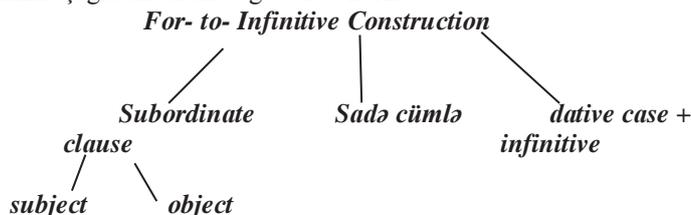
Lakin təyin, məqsəd və nəticə zərfliyi funksiyalarında işlənən cümlələr həm budaq cümlə, həm də sadə cümlə kimi tərcümə oluna bilər. Məsələn: *There was some beer for him to drink* ‘Orada bir az pivə var idi ki, o içsin // Onun üçün içiləsi bir az pivə var idi’. *I stepped aside for the young lady to pass* ‘Mən kənara çəkildim ki, gənc qadın keçsin’ // Gənc qadının keçməsi üçün kənara çəkildim’. *Some days are enough for me to translate this poem* ‘Bu şeiri tərcümə etmək üçün mənə bir neçə gün kifayət edər’.

Göründüyü kimi, nəzərdən keçirdiyimiz konstruksiyaların hər biri cümlənin bir üzvünü (mübtədanı, tamamlığı və s.) təşkil edir və Azərbaycan dilinə tərcümədə budaq cümləyə bərabər olur.

Azərbaycan dilində belə birləşmələr olmadığından tərcümə zamanı müəyyən çətinliklər yaranır. Bu konstruksiyaları düzgün tərcümə etmək üçün, onların cümlədəki sintaktik xüsusiyyətlərini bilmək və konkret daxili mənanı nəzərə almaq lazımdır.

There was nothing else to do cümləsini *dative case + infinitive* modelinə nümunə kimi göstərmək olar. Bu cümlə Azərbaycan dilinə belə tərcümə olunur: “Onun görüləsi heç bir işi yoxdur”. Burada “onun” *dative case* + “görüləsi” məsdərdir.

Dediklərimizi aşağıdakı sxemdə göstərə bilərik:

Qeyd etmək lazımdır ki, məsdərin bütövlükdə inkişafı həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində sadədən mürəkkəbə, kəmiyyətin keyfiyyətə doğru keçməsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, məsdərin hər iki dildə aşkar etdiyimiz identik xüsusiyyətlərini onların tipoloji xüsusiyyətləri kimi qiymətləndirə və mülahizələrimizi aşağıdakı şəkildə yekunlaşdırma bilərik:

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində məsdər spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. İngilis dilində məsdər tərkibləri feili birləşmələr, Azərbaycan dilində isə ismi birləşmələr kimi təqdim olunur. İngilis dilində olan bəzi mürəkkəb feili konstruksiyalar Azərbaycan dilində yoxdur.

İngilis dilində məsdər dilin qrammatik quruluşunun inkişafı ilə həmahəng olaraq sintetiklikdən analitikliyə doğru inkişaf etmişdir.

İngilis dilində daha çox işlənən tərkiblər Azərbaycan dilinə müxtəlif yollarla ismi birləşmələr, tamamlıq budaq cümləsi, passiv konstruksiyalar, eləcə də sadə cümlə kimi tərcümə olunur.

Ədəbiyyat:

1. Аракин В.Д. Инфинитив. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология. М., 1988.
2. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989.
3. Ganshina M., Vasilevskaya N. English Grammar. M.: Foreign Languages Publishing House, 1951.
4. Jespersen O. Modern English Grammar on Historical Principles. London, 1961.
5. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course of English Grammar. M., 1967.
6. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.İ., Guzeyeva K.A. An English Grammar. Morfology. M., 1985.
7. Kaushanskaya B.L., Kovner R.L. Grammar of the English Language. Leningrad, 1973.
8. Xanbutayeva L.M., Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində infinitiv (ümumi tipoloji tədqiqat). Bakı, 2003.
9. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif, 1996.
10. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007.
11. Abasquliyev T. İngiliscədən Azərbaycan dilinə tərcümənin əsasları. Bakı, 1971.
12. <https://gramaren.ru/grammar/nff/inf/68-the-for-to-infinitive-construction>
13. <https://learnenglish.britishcouncil.org/en/english-grammar/verbs/infinitive>

Ways of translation of the Infinitive Constructions from English into Azerbaijani

Summary

The article deals with the study of English – Azerbaijani translations of the infinitive constructions.

It gives information about the infinitive constructions and their ways of expression in both languages. Similar and different points related to the theme are compared in both languages.

Способы перевода инфинитивных конструкций с английского на азербайджанский Резюме

В статье рассматриваются вопросы перевода инфинитивных конструкций с английского на азербайджанский. В ней представлена информация относительно инфинитивных конструкций и способов их выражения в этих языках, выявлены их сходные и различительные черты.

Rəyçi: f.f.d. A.Quliyeva